

**UNELE REFLECȚII PRIVIND ASIGURAREA RESPECTĂRII PRINCIPIULUI
NONDISCRIMINĂRII COPILOR ÎN LEGISLAȚIA ȘI PRACTICA REPUBLICII MOLDOVA**
Țarălungă Victoria, *doctor în drept, conferențiar universitar, Catedra de Drept, Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți, MEC, Ciribaș Gabriela, magistru în drept.*

The international protection of the rights of the child, as an institution of international law, is guided by the branching principles of international human rights law, as well as by specific principles that exclusively regulate the legal position of the child. One of these is the principle of non-discrimination or equality of children. Discrimination is a serious persistent violation of human rights, affecting every aspect of life, and if it is not prevented or if the necessary measures are not taken to combat discrimination, it will lead to the exclusion, marginalization and dehumanization of those affected.

In this article, the authors conduct a research on some ways to ensure compliance with the principle of non-discrimination of children in the legislation and practice of the Republic of Moldova, with elucidation of gaps and problems in the field.

Key words: *child rights, non-discrimination, child protection.*

Interdicția discriminării constituie un principiu de bază în materia protecției drepturilor copilului, deoarece acesta asigură realizarea drepturilor și intereselor copilului nu doar în limitele Convenției Națiunilor Unite din 1989 cu privire la drepturile copilului (CDC), dar și în oricare alte sfere de activitate a copilului. Deși Convenția cu privire la drepturile copilului nu include nici o definiție a nondiscriminării, aceasta prezintă totuși un mesaj clar de interzicere a discriminării copiilor de orice gen și aduce un aport considerabil la dezvoltarea protecției internaționale a drepturilor omului prin faptul că: conține motive noi de discriminare în privința copiilor: originea etnică și existența unei incapacități (dizabilități); consacră motive „directe” de discriminare, ce rezultă din statutul personal sau din activitatea copilului, și „indirecte” legate de statutul personal al părinților sau persoanelor care îi înlocuiesc; solicită luarea de măsuri împotriva „tuturor formelor de discriminare” și nu se limitează doar la motivele de discriminare enumerate sau la problemele ridicate în cadrul Convenției; admite „discriminarea pozitivă” în rândurile copiilor (de ex.: protecția specială a copiilor lipsiți temporar sau permanent de mediul familial, a copiilor cu dizabilități etc.); subliniază faptul că obligația statelor-părți de a preveni discriminarea este una pozitivă, presupunând eșalonarea măsurilor necesare: reexaminarea, monitorizarea, alinierea legislativă, planificarea strategică, conștientizarea populației, campanii de educare și informare etc.

Comitetul Națiunilor Unite pentru drepturile copilului a recomandat ca, împreună cu alte articole ale Convenției cu privire la drepturile copilului considerate drept principii generale, principiul

nediscriminării să fie prevăzut în cadrul legislativ și în strategiile referitoare la copii. Acest Comitet a menționat adesea necesitatea unui demers „activ” pentru combaterea practică a discriminării: „Comitetul atrage atenția asupra faptului că principiul nediscriminării, așa cum este el prevăzut în art.2 al Convenției, trebuie să fie temeinic aplicat, iar demersurile pentru eliminarea discriminării față de anumite grupuri de copii, îndeosebi față de cei de sex feminin, trebuie să fie mai active” [19].

Simpla regîndire a principiului nediscriminării în cadrul legislativ intern nu este suficientă pentru punerea în practică efectivă a acestui principiu fiind necesare alte strategii. Astfel, în comentariile pe care le-a făcut la Rapoartele Inițiale, Comitetul pentru drepturile copilului a propus diferite forme de acțiune, printre care [6, p. 34]: inițierea unor campanii de informare și conștientizare asupra rolului nefast al discriminării; dezvoltarea unor strategii larg cuprinzătoare; implicarea conducătorilor politici, religioși și comunitari în influențarea comportamentului general și descurajarea discriminării; întocmirea de statistici și culegeri de informații cu scopul identificării discriminării în ceea ce privește accesul la anumite drepturi; includerea CDC în procesele educative din școli și în programele de formare etc.

În Republica Moldova, principiul egalității și interzicerea discriminării nu sunt elemente de dată recentă, astfel de prevederi existînd și înainte de 2012 atât în legislația URSS, cît și în Constituția Republicii Moldova și în alte acte normative, cum ar fi Codul Muncii.

Art. 16 din Constituția Republicii Moldova [2] prevede că „*toți cetățenii Republicii Moldova sunt egali în fața legii și a autorităților publice, fără deosebire de rasă, naționalitate, origine etnică, limbă, religie, sex, opinie, apartenență politică, avere sau origine socială*”. După cum putem observa vârsta persoanei nu este deloc menționată printre cele mai importante indicii care exclud discriminarea și inegalitatea în drepturile și libertățile omului. Considerăm că ar fi rațional să fie introdusă o rectificare ce ar include în enumerarea temeiurilor de interzicere a discriminării persoanelor noțiunea de „vîrstă”, numind-o, după temeiul de „sex”. Rectificarea dată are drept scop de a restabili echitatea socială și de a concretiza principiul egalității în drepturi ai copiilor, recunoscînd integritatea calității de subiect de drept al copilului de rînd cu cetățenii adulți. Sistemul drepturilor și libertăților trebuie să fie dezvoltată și realizată astfel, încît să fie preîntîmpinată lezarea statutului juridic al copilului din partea unor persoane sau grupuri [18, p. 257].

Concomitent, art. 4 al Constituției garantează nu doar drepturile și libertățile fundamentale ale omului, consacrate de Constituție, dar și principiile și normele unanim recunoscute ale dreptului internațional. Principiile și normele unanim recunoscute ale dreptului internațional, tratatele internaționale ratificate și cele la care Republica Moldova (RM) a aderat, sunt parte componentă a cadrului legal al Republicii Moldova și devin norme ale dreptului intern. Dacă există neconcordanțe între pactele și tratatele internaționale privind drepturile fundamentale ale omului și legile interne ale Republicii Moldova, potrivit dispozițiilor art. 4 alin. (2) din Constituție, organele de drept sunt obligate să aplice reglementările internaționale” [8].

Principiul nediscriminării este consacrat și în art.3 al Legii RM nr.338 privind drepturile copilului [10], care prevede: „*Toți copiii sînt egali în drepturi fără deosebire de rasă, naționalitate, origine etnică, sex, limbă, religie, convingeri, avere sau origine socială.*” După cum se observă dispoziția acestui articol nici pe departe nu enumeră toate temeiurile discriminării consacrate în CDC, în baza căreia, RM s-a angajat să respecte drepturile care sînt enunțate în prezenta Convenție și să le garanteze tuturor copiilor care țin de jurisdicția sa, fără nici o discriminare, indiferent de rasa, culoarea, sexul, limba, religia, opinia politică sau altă opinie a copilului sau a părinților sau a reprezentanților săi legali, de originea lor națională, etnică sau socială, de situația materială, de incapacitatea lor, de nașterea lor sau de altă împrejurare.(par.1 art. 2 al CDC).

Remarcăm că legiuitorul național a „omis” așa temeiuri de discriminare ca: opinia părinților sau a reprezentanților legali, culoarea, originea națională, etnică, situația materială, incapacitatea copilului, nașterea copilului sau „altă împrejurare”, precum și acele temeiuri „indirecte”, prevăzute de par.2 al art.2 al CDC, în legătură cu statutul personal sau cu activitatea părinților sau a persoanelor care-i înlocuiesc. Includerea formulării generale de „altă împrejurare” pare extrem de importantă, excluzându-se prin aceasta orice temeii posibil de discriminare a copilului.

Republica Moldova a adoptat o lege-cadru cu privire la prevenirea și combaterea discriminării abia în anul 2012, și anume *Legea RM nr. 121 cu privire la asigurarea egalității* [11]. Acquis-ul Uniunii Europene (UE) a stat la baza adoptării legislației naționale în 2012 și prin armonizarea legislației la acquis-ul UE, Republica Moldova ar asigura condițiile necesare pentru protecția locuitorilor săi împotriva discriminării. Astfel, Legea RM nr. 121 a fost adoptată inclusiv pentru a crea cadrul necesar aplicării Directivei 2000/43/CE și Directivei 2000/78/CE [4, 5].

Legea nr. 121 din 25 mai 2012 privind asigurarea egalității interzice discriminarea în baza următoarelor criterii „*rasă, culoare, naționalitate, origine etnică, limbă, religie sau convingeri, sex, vârstă, dizabilitate, opinie, apartenență politică sau orice alt criteriu similar*” în sferile politică, economică, socială, culturală și alte sfere ale vieții. După cum putem observa, Legea RM nr.121 adoptată la 25 mai 2012 oferă un cadru consolidat, care răspunde provocărilor actuale din societate, introduce elemente noi de protecție armonizate standardelor europene, indică unele remedii legale pentru cazurile de discriminare și stabilește un mecanism instituțional de combatere a discriminării și asigurare a egalității prin înființarea *Consiliului pentru Prevenirea și Eliminarea Discriminării și Asigurarea Egalității* (în continuare *Consiliul Nediscriminare*) [20], a cărui activitate este reglementată prin Legea nr. 298 din 21 decembrie 2012 [12].

Instituția națională de egalitate este mandatată cu asigurarea standardelor referitoare la egalitate și nediscriminare a normelor interne, prevenirea discriminării, inclusiv prin sensibilizarea populației și primirea și analizarea plângerilor în cazuri de discriminare și constatarea de contravenții acolo unde este cazul. În cazul constatării faptei de discriminare, Consiliul Nediscriminare poate formula recomandări, care pot fi atacate în fața instanțelor în procedura contenciosului administrativ. În afară de recomandări, în cazul constatării contravenției cu elemente discriminatorii, Consiliul Nediscriminare prezintă în instanța de judecată cauza pentru confirmarea contravenției, conform normelor Codului Contravențional.

Consiliul Nediscriminare nu poate aplica sancțiuni sau acorda daune victimelor discriminării. Persoanele care se consideră victime ale discriminării pot depune direct cereri de chemare în judecată în fața instanțelor civile, cu respectarea regulilor de procedură civilă, în baza cărora pot obține constatarea faptei de discriminare și obține prejudicii. Sancțiunile contravenționale pot fi stabilite doar în cadrul procedurilor contravenționale, după constatarea contravenției de Consiliul Nediscriminare.

Art. 1 alin. (1) al Legii 121 cu privire la asigurarea egalității prevede protecția împotriva discriminării „*fără deosebire de rasă, culoare, naționalitate, origine etnică, limbă, religie sau convingeri, sex, vârstă, dizabilitate, opinie, apartenență politică sau orice alt criteriu similar*”. Spre deosebire de Constituția RM, Legea RM nr. 121 nu include expres criteriile „*avere sau origine socială*” dar prevede expres criteriul „*orientarea sexuală*” pentru relațiile de muncă și include o listă deschisă de criterii. Capitolul II al Legii RM nr. 121 reglementează detaliat care acțiuni constituie discriminare în câmpul muncii, în domeniul educației și privind accesul la serviciile și bunurile disponibile publicului.

Mai multe prevederi ale Legii 121 au fost contestate la Curtea Constituțională, contestații respinse de aceasta din urmă la 8 octombrie 2013 [3]. În sesizare s-a argumentat, printre altele, că sintagma „*orice alt criteriu similar*” este completată de sintagma „*orientare sexuală*”, iar ultima aduce atingere demnității omului, garantată de art. 1 alin. (3) al Constituției RM și nu este prevăzută expres în art. 16 al Constituției RM.

Autorul sesizării a invocat și neconstituționalitatea instituirii unui organ nou, și anume a Consiliului Nediscriminare, argumentând că „*justiția se înfăptuiește în numele legii numai de instanțele judecătorești*”. A fost contestată și modalitatea de prevedere a sarcinii probei în Legea 121, care, potrivit autorului sesizării, contravine principiului prezumției nevinovăției.

Curtea Constituțională a RM a respins sesizarea cu privire la toate capetele de cerere. Cu privire la sintagma „*orice alt criteriu similar*”, Curtea a menționat prioritatea normelor internaționale cu privire la drepturile omului și a invocat prevederile art. 14 al CEDO, care, de asemenea, include o listă exhaustivă și nu limitată de criterii în baza cărora este interzisă discriminarea. De asemenea, Curtea a menționat că art. 16 al Constituției RM completează alte dispoziții substanțiale ale Constituției și nu urmează a fi interpretat în mod restrictiv, ca asigurând egalitatea doar în baza criteriilor enumerate expres [7, p. 27].

Cu privire la constituționalitatea înființării Consiliului Nediscriminare, Curtea a menționat că deciziile acestuia pot fi contestate în instanțele de judecată. Curtea Constituțională a RM nu a găsit argumente care ar demonstra o legătură causală între prevederile Legii RM nr. 121 cu privire la crearea și la atribuțiile Consiliului Nediscriminare și pretinsa încălcare a art. 114 al Constituției RM. Cu privire la sarcina probațiunii în cauzele de discriminare, Curtea a considerat ca fiind nepotrivită contestarea prevederilor Legii RM nr. 121 dat fiind faptul că acestea în mod expres exclud faptele ce atrag răspunderea penală. Este salutară decizia Curții Constituționale de respingere a sesizării respective, care este una evident nefondată și denotă o interpretare îngustă a universalității drepturilor omului. În același timp, este regretabil faptul că Curtea Constituțională nu și-a expus opinia cu privire la argumentul referitor la „*orientarea sexuală*” și nu a clarificat că această prevedere nu încalcă în nici un fel demnitatea umană, ci este conformă standardelor internaționale cu privire la drepturile omului, așa cum demonstrează în mod constant jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului [7, p. 28].

Formele de discriminare cel mai des întâlnite sunt: *discriminarea directă*, *discriminarea indirectă*, *hărțuirea și instigarea la discriminare*. Discriminarea directă este definită în art. 2 al Legii nr. 121 ca tratarea unei persoane în baza oricăruia dintre criteriile protejate într-o manieră mai puțin favorabilă decât tratarea altei persoane într-o situație comparabilă. De exemplu, excluderea de la orele de clasă a unei eleve pentru că este de etnie romă reprezintă o faptă de discriminare directă

Discriminarea *directă* se produce atunci când o persoană este tratată mai puțin favorabil decât o altă persoană este, a fost sau va fi tratată într-o situație comparabilă, pe baza oricăruia dintre motivele protejate. În condițiile unui fapt de discriminare directă motivul sau intenția discriminatorului este lipsită de relevanță, problema este dacă victimele au fost tratate mai puțin favorabil sau nu în comparație cu alte persoane. „Tratamentul mai puțin favorabil” sau „tratament diferențiat” poate include respingere, refuz, excludere, oferirea unor termeni și condiții mai puțin favorabile sau a unor servicii mai proaste sau refuzarea dreptului la o alegere sau la o oportunitate.

Pentru a stabili existența, dincolo de orice dubiu a unei discriminări directe, este necesar să se identifice un comparator real sau ipotetic ale cărui caracteristici relevante sunt la fel sau aproape la fel, dar care este, a fost sau ar fi tratat mai favorabil decât presupusa victimă. Nu este necesar să se demonstreze că persoana tratată mai puțin favorabil este, de fapt, un membru al categoriei protejate/motivului protejat. Pe bună dreptate sau nu, această persoană ar putea fi percepută ca o persoană căreia i se aplică acest motiv, sau ar putea fi asociată cu cineva pentru care se aplică acest motiv, sau este considerată a fi o persoană căreia i se aplică acest motiv; precum și promovarea unei intenții de a trata oamenii mai puțin favorabil cu privire la oricare dintre motivele protejate poate duce la discriminare directă și declanșează, cel puțin, o *praesumptio iuris tantum* de discriminare *prima facie* [13, p.47].

În acest context, prezintă interes Decizia din 10 august 2021 a Consiliului Nediscriminare în Cauza nr. 71/21 [21]. Obiectul plângerii constituie discriminarea directă pe criteriul de particularități speciale ale copilului în acces la serviciile cu caracter educativ. Petiționara susține că, în anul 2020, a încheiat mai multe contracte de prestării servicii cu „ELDORADO KIDS” SRL (Centrul pentru dezvoltarea copiilor „STARKIDS”), care aveau ca obiect servicii educative pentru copii, jocuri, plimbări, etc. Petiționara menționează că, la expirarea duratei contractului nr. 170 din 03 noiembrie 2020 (încheiat în interesele minorului născut în decembrie 2014), directoarea Centrului pentru dezvoltarea copiilor „STARKIDS” a refuzat prelungirea acestuia, în mod repetat, invocând faptul că „specialiștii nu se descurcă cu minorul, care ar avea nevoie să frecventeze grădinița cu un însoțitor, iar ei nu permit așa ceva în aceasta instituție”. Totodată, aceasta a afirmat faptul că „prestatorul își rezerva dreptul de a alege copiii după bunul sau plac”.

Faptele constatate reprezintă discriminare directă de particularități speciale ale copilului (presupusă deficiență de incluziune) în acces la serviciile cu caracter educativ. În vederea prevenirii faptelor similare pe viitor, Consiliul recomandă reclamatei (i) să excludă din contractul de prestări servicii cu caracter educațional clauza discriminatorie ; (ii) să dispună organizarea unei sesiuni de instruire în domeniul nediscriminării în special pentru educarea și sporirea capacităților cadrelor didactice în domeniul educației incluzive cu accent pentru incluziunea copiilor despre care se presupune că au probleme de integrare în grup; (iii) să elaboreze un regulament intern în vederea prevenirii situațiilor discriminatorii în prestarea serviciilor cu caracter educative [21].

Discriminarea *indirectă* este consacrată în art. 2 al Legii RM nr.121 ca fiind ”orice prevedere, acțiune, criteriu sau practică aparent neutră care are drept efect dezavantajarea unei persoane față de o altă persoană în baza criteriilor stipulate de prezenta lege, în afară de cazul în care acea prevedere, acțiune, criteriu sau practică se justifică în mod obiectiv, printr-un scop legitim și dacă mijloacele de atingere a acelui scop sînt proporționale, adecvate și necesare” [11].

Astfel, discriminarea indirectă se produce atunci când o dispoziție, un criteriu sau o practică aparent neutră ar supune persoanele pentru care se aplică unul dintre motivele protejate la un anume dezavantaj, în comparație cu alte persoane, cu excepția cazului în care dispoziția, criteriul sau practica în cauză este justificată în mod obiectiv. Pentru a fi justificată în mod obiectiv, dispoziția, criteriul sau practica trebuie să aibă un scop legitim și trebuie să fie un mijloc adecvat și necesar pentru atingerea acestui obiectiv [9, p. 25-26].

Dispoziția, criteriul sau practica trebuie să para ca fiind „neutre” în ceea ce privește toate motivele protejate; dacă se referă în mod explicit la sau vizează unul din motivele protejate (de exemplu, să fie alb), este foarte probabil să fie discriminare directă. Dispoziția, criteriul sau practica poate fi o cerință formală, cum ar fi o cerință pentru un loc de muncă sau pentru admiterea la o școală sau universitate; aceasta poate fi o procedură asupra căreia s-a convenit, cum ar fi criteriile de selecție pentru concediere; aceasta poate fi o regulă sau practică informală cum ar fi recrutarea din gură în gură.

În unele cazuri, dezavantajul va fi evident și nu în litigiu, de exemplu, situația în care un cod vestimentar care să interzică purtatul de articole pentru acoperirea capului ar fi în dezavantajul femeilor musulmane și al bărbaților Sikh. În alte cazuri, unele date ar putea să trebuiască să fie colectate pentru a arăta dezavantajul, de exemplu, pentru a arăta că selectarea lucrătorilor part-time pentru prima disponibilizare ar constitui un dezavantaj pentru angajații de gen feminin depinde de dovezile precum că femeile, în mod disproporționat, lucrează mai multe part-time decât bărbați și nu există mai puțini bărbați decât femei care să muncească cu normă întreagă; o dispoziție, un criteriu sau o practică poate fi obiectiv justificată într-o situație și nu poate fi justificată în mod obiectiv în alta [13, p. 48].

Obiectul plângerii depuse Consiliului Nediscriminării în cauza nr. 177/19 [22] a fost discriminarea pe criteriu de convingeri în procesul educațional. Petiționarul a notat că în curtea grădiniței nr. 150 din str. Matei Basarab 4, în apropierea terenului de joacă pentru copii, se construiește o biserică creștin ortodoxă. Petiționarul susține că, în timpul orelor de program, copiii sunt duși organizat în localul construit și participă la ceremoniile oficializate. Petiționarul declară că această situație este una discriminatorie în raport cu persoanele (copii) care au credințe non-ortodoxe și subliniază că astfel de măsuri nu sunt binevenite într-un stat laic.

Analizând materialele dosarului, Consiliul Nediscriminare decide că faptele constatate reprezintă discriminare indirectă pe criteriu de convingeri în procesul educațional. Consiliul conchide că autoritățile responsabile trebuie să întreprindă toate măsurile corespunzătoare astfel încât să mențină neutralitatea sistemului educațional în afara oricărei influențe religioase și să se axeze pe acțiuni menite să asigure calitatea educației. Consiliul a recomandat Ministerului Educației, Culturii și Cercetării să emită o circulară către organele locale de specialitate în domeniul învățământului și instituțiile de învățământ la toate nivelurile pentru asigurarea caracterului laic al educației, inclusiv (i) neadmiterea edificării și amplasării lăcașelor de cult în incinta sau pe teritoriul instituțiilor de învățământ, (ii) neadmiterea desfășurării ceremoniilor cu caracter religios în incinta sau pe teritoriul instituțiilor de învățământ [22].

În cauza nr. 68/20 examinată de către Consiliul Nediscriminare persoanele interesate notează că, mai multe acte normative ale Ministerului Educației, Culturii și Cercetării și anume: Regulamentul cu privire la examenul de absolvire a gimnaziului, Regulamentul cu privire la examenul național de bacalaureat cât și Instrucțiunea privind procedurile specifice de examinare a elevilor cu CES, nu conțin reglementări specifice care ar asigura susținerea examenelor de absolvire în condiții adaptate rezonabil pentru toți elevii cu necesități speciale pentru a asigura respectarea principiului egalității. Persoanele interesate indică că, aceste prevederi conțin lista obiectelor permise și interzise candidaților. Candidaților li se permite să intre în sala de examen doar cu: pix, creion simplu, radieră și riglă. Candidaților le este interzis să intre în sală cu telefoane mobile, stații de emisie-recepție a informației sau alte dispozitive electronice, fapt care defavorizează elevii cu CES care au nevoie de echipamente/dispozitive medicale cum ar fi spre exemplu: aparate auditive, defibrilatoare, dispozitive medicale specifice de administrare a insulinei și monitorizare a insulinei, stilou-seringă cu insulină, set glucometru pentru determinarea glicemiei sau sistem de monitorizare continuă a glucozei, și/sau pompă cu sistem de infuzie continuă a insulinei, telefon mobil – pentru a transmite datele citite de pe senzorii glicemici etc. [23].

Analizând materialele dosarului, Consiliul Nediscriminare stabilește că situația supusă examinării relevă în mod direct din dispozițiile legislației în vigoare. Astfel, în conformitate cu prevederilor art. 12 alin. (1) lit. a) Consiliul a examinat corespunderea legislației în vigoare cu standardele privind nediscriminarea și a decis că faptele constatate reprezintă discriminare indirectă pe criteriu de dizabilitate și stare de sănătate în cadrul evaluării la examenele naționale de absolvire a învățământului gimnazial și liceal. Consiliul a recomandat Ministerului Educației, Culturii și Cercetării să inițieze procedura de modificare a Regulamentelor și Instrucțiunii vizate pentru a asigura tuturor absolvenților condiții corespunzătoare stării de sănătate și necesităților particulare în cadrul evaluării la examenele naționale de absolvire a învățământului gimnazial și liceal conform recomandărilor Consiliului [23].

Hărțuirea este o formă de discriminare atunci când se înregistrează un comportament indezirabil legat de unul din motivele protejate având drept scop sau efect lezarea demnității unei persoane și/sau crearea unui mediu de intimidare, ostil, degradant, umilitor sau ofensator. Conform art. 2 din Legea RM nr.121 hărțuire este „orice comportament nedorit care conduce la crearea unui mediu intimidant, ostil, degradant, umilitor sau ofensator, având drept scop sau efect lezarea demnității unei persoane pe baza criteriilor stipulate de prezenta lege”.

La stabilirea faptului dacă a avut loc hărțuirea, nu este necesară identificarea unui comparator. Comportamentul nedorit poate include orice fel de comportament, inclusiv cuvinte exprimate oral sau în scris sau abuz, imagini, graffiti, gesturi, expresii faciale, mimică, glume, farse sau contact fizic. Un incident care este suficient de grav poate ajunge să fie catalogat ca hărțuire. Un comportament va fi legat

de un motiv protejat în cazul în care motivul se aplică persoanei care reclamă hărțuirea sau dacă există vreo legătură cu motivul protejat. O astfel de persoană ar putea suferi de hărțuire, deoarece aceasta este percepută în mod eronat ca fiind o persoană căreia i se aplică acest motiv sau din cauza asocierii ei cu cineva căruia i se aplică acest motiv, cum ar fi un membru al familiei sau un prieten, fie pentru că această persoană este cunoscută că sprijină persoanele cărora acest motiv li se aplică [13, p. 49].

În acest context, prezintă interes Decizia Consiliului Nediscriminării din 5 februarie 2015 în cauza nr. 187/14 - *L.A. vs. Academia Internațională pentru Copii „FasTracKids”*. Din probele acumulate la dosar și din susținerile părților, Consiliul observă că petiționara invocă hărțuirea fiicei sale minore în instituția privată de învățământ Academia Internațională pentru copii „FasTracKids” în baza rasei sale, fapt care a dus la umilirea demnității copilului. În special petiționara susține că instituția reclamată a tolerat un incident între copii, unde fiica ei de doar 5 ani a fost numită „țigancă urâtă” și despre care s-a spus că „țigani sunt proști, murdari, fură și mănâncă copiii”. Petiționara indică că este de etnie Romă și ea, și fiica ei, iar astfel de adresări i-au cauzat copilului stres profund. Din cele relatate de petiționară, Consiliul notează că exprimările „țigancă urâtă” și „țigani sunt proști, murdari, fură și mănâncă copiii” constituie un comportament nedorit care putea duce la crearea unui mediu intimidant, degradant, umilitor pentru copil, a cărui rasă a devenit, astfel, temei de lezare a demnității sale.

Consiliul Nediscriminare a decis în unanimitate că faptele expuse în plângere constituie hărțuire rasială a minorei, după cum prevede art. 1 și 2 din Legea nr. 121 privind asigurarea egalității. Instituția reclamată, Academia Internațională pentru copii „FasTracKids”, va aduce scuze minorei și familiei acesteia în forma scrisă sau verbală spre satisfacția petiționarei, și, de asemenea, va aduce la cunoștința corpului didactic prezenta decizie și va adopta măsuri pentru a preveni oricare formă de discriminare în activitățile sale pe viitor.

Spre regret, hărțuirea este încă una dintre modalitățile prin care copiii sunt discriminați în mediul școlar. Fie că de profesori sau de colegi, mulți copii au de suferit drastic din cauza hărțuirii permanente de care au parte la școală. Aceștia sunt loviți, umiliți, batjocoriți, de către ceilalți în mod constant doar pentru că nu au aceleași principii, au altă religie sau nu au surse financiare îndeajuns pentru a avea parte de aceleași privilegii ca și ceilalți copii. Unii elevi sunt hărțuiți pe o perioadă scurtă de timp, cât există o problemă în familiile lor, iar dacă aceștia încep să prezinte un comportament dorit de ceilalți atunci problemele lor se opresc, iar comportamentul hărțuitor al celorlalți încetează.

Apar diferite cazuri în presă unde se vorbește despre profesori care hărțuiesc sexual eleve, unde băieții din clasele mai mari hărțuiesc fetele din clasele mai mici, nemaivorbind de situațiile când despre acest fapt este cunoscut în școală de către administrație, dar nimeni nimic nu poate face pentru că elevul cutare este fiul unui funcționar din cadrul primăriei, a consiliul raional sau este fiul directorului și nimeni nu-și dorește să fie alungat din școală pentru o problemă care în viziunea lor nu e chiar atât de gravă. Însă acest comportament de hărțuire sexual manifestat de elevi ar cade sub incidența art. 173, Codul Penal al Republicii Moldova care stabilește răspunderea pentru infracțiunea de hărțuire sexuală, adică pentru manifestarea unui comportament fizic, verbal sau nonverbal, care lezează demnitatea persoanei ori care creează o atmosferă neplăcută, ostilă, degradantă, umilitoare sau insultătoare cu scopul de a determina o persoană la raporturi sexuale ori la alte acțiuni cu caracter sexual nedorite, săvârșite prin amenințare, constrângere sau șantaj.

Totodată, acolo unde avem hărțuirea sexuală, inevitabil ajungem și în situația când multe eleve sunt violate de către colegii acestora și nimeni nu află despre acest fapt pentru că după săvârșirea faptei, acestea sunt amenințate de către agresori în cazul în care divulgă faptele acestora. În ultimul timp, chiar și în presă apar știri unde fetele sunt violate într-o manieră agresivă, înjosind fetele și prin alte acțiuni ofensatoare decât acele cu caracter sexual [1, p. 18].

Chiar dacă suntem prezenți în situația unor fapte de hărțuire sexuală sau viol a fetelor sau chiar a băieților (de către alți băieți), de multe ori acestea nici nu sunt cunoscute de către conducerea instituțiilor de învățământ, părinți, nemaivorbind de poliție. Și aceasta se întâmplă datorită faptului că victimele se tem să divulge acest incident sau incidente care au trebuit să le trăiască. Prin urmare, foarte rar se întâmplă ca copiii victime să se adreseze unui profesor pentru că nu îi crede nimeni, pentru că nu au probe îndeajuns de convingătoare care să ateste comportamentul discriminatoriu al celui care îi hărțuiește, astfel stau și îndură în fiecare zi același tratament sperând să finiseze mai repede școala și să plece, uitând de perioada studiilor ca de un vis urât. Părinții la fel rar când află de situația copiilor săi de la școală și asta pentru că copiilor le este frică de reacția părinților, le este frică că dacă ei vor spune despre aceasta sau vor scrie plângeri la poliție, situația lor va deveni și mai complicată, iar decât să-și complice viața, mai degrabă stau și rabdă tot, fără a se plânge de ceva [1, p. 18].

Avocatul Poporului pentru drepturile copilului salută numeroasele inițiative de prevenire a violenței în privința copiilor, implementate de Ministerul Educației și Cercetării. Totodată, conchide că acțiunile întreprinse în mare parte sunt ineficiente. Autoritățile de resort până în prezent nu pot asigura interzicerea și eliminarea formelor de discriminare și violență între copii și în privința copiilor în instituțiile de educație. În opinia Ombudsmanului Copilului, rezultatele măsurilor întreprinse sunt limitate din cauza lipsei de cunoștințe și abilități ale personalului didactic și administrativ de a gestiona situațiile de conflict, lipsei de informare și înțelegere a pericolului violenței împotriva copiilor și a cauzelor de bază, cât și din lipsa sau numărul insuficient de psihologi în instituțiile de educație. Eforturile sunt concentrate mai mult pe simptome și consecințe, decât pe cauze. Aplicarea cadrului legal în practică este nesatisfăcătoare, strategiile existente sunt mai mult fragmentate decât unificate și nu își au efectul scontat, iar mijloacele financiare alocate pentru rezolvarea acestor probleme sunt inadecvate. Opiniile și practicile răspândite în societate și cultură contribuie la persistența violenței [15, p. 48]. Avocatul Poporului pentru drepturile copilului a propus completarea Codului Educației cu un nou principiu „nonviolență” și introducerea unui nou capitol privind eliminarea violenței în instituțiile de educație, iar bulling-ul să fie definit prin dispozițiile unui articol separat.

În afară de discriminarea directă și indirectă, o altă formă frecvent întâlnită este *instigarea la discriminare*. În conformitate cu Legea RM nr. 121 cu privire la asigurarea egalității ”instigare la discriminare este orice comportament prin care o persoană aplică presiuni sau afișează o conduită intenționată în scopul discriminării unei terțe persoane pe baza criteriilor stipulate de prezenta lege”. Instigarea poate fi una la discriminare directă (de exemplu: la a respinge sau la a exclude orice persoană căreia i se aplică un anumit motiv protejat) sau instigarea poate fi una la discriminare indirectă (de exemplu, la aplicarea unui criteriu care ar dezavantaja oamenii cărora li se aplică un motiv anumit).

Pentru calificarea instigării la discriminare nu este necesar ca instigarea să fi dus la rezultatul urmărit: acela ca cineva să discrimineze o terță persoană. Este suficient că demersurile instigatoare au fost lansate în public sau asupra celorlalți – fie se aplică presiuni asupra unui interpus, fie se afișează (public) o conduită intenționată în scopul discriminării unei terțe persoane. Spre deosebire de celelalte forme de discriminare, în cazul instigării la discriminare, fapta se săvârșește cu vinovăție sub forma intenției directe, caracterizată prin scop – acela de a determina pe alții să discrimineze terțe persoane. Ținând cont de faptul că Legea RM nr. 121 folosește termenul *comportament*, înseamnă că fapta poate fi săvârșită prin diverse tipuri de acțiuni, inclusiv prin discurs public, cu condiția de a fi de natură să exercite presiune sau să se caracterizeze prin intenție [9, p. 29].

În *Observațiile finale din anul 2017 cu privire la raportul periodic combinat al patrului și al cincilea al Republicii Moldova* [14], Comitetul pentru drepturile copilului, observând eforturile statului nostru în domeniul prevenirii și combaterii discriminării, recomandă ca Republica Moldova să-și intensifice eforturile pentru a asigura eliminarea reală a oricărei forme de discriminare împotriva copiilor cu dizabilități, copiilor aparținând minorităților etnice, în special copiii de etnie romă, copiii din comunitatea LGBTI și alte grupuri de copii aflați în situații vulnerabile, inclusiv copiii care trăiesc în sărăcie, copiii ai căror părinți au emigrat peste hotare și copiii străzii. Aceste măsuri ar trebui să includă, printre altele, modificarea legilor relevante, instruirea permanentă a poliției privind sensibilitatea și receptivitatea la minorități și campanii de conștientizare și educație, în special la nivel de comunitate și în școli.

Ce ține de sistemul de învățământ, vom începe prin a zice că orele pe care le petrec copiii la școală sunt cele care își lasă cel mai mult amprenta asupra stării lor fizice și psihice, de aceea este foarte important ca mediul lor de învățământ să prezinte un grad de confort psihologic ridicat, pentru ca aceștia să se poată dezvolta armonios, să învețe cât mai bine și să poată utiliza mai apoi cunoștințele care le primesc pentru aș-i construi o carieră profesională în viitor. Deși acest fapt este cunoscut de majoritatea atât a elevilor cât și a cadrelor didactice, momentele când elevii sunt discriminați în cadrul școlii, astfel lezându-se dreptul la o educație incluzivă și egală, sun tot mai dese. Copiii se plâng că sunt agresați sau umiliți pentru că aparțin unei alte religii, sunt de altă etnie, culoare, naționalitate sau limbă pe care o vorbesc. Cel mai grav e că aceștia sunt nedreptățiți nu doar de alți colegi ci și de profesori și de părinții celorlalți copii, considerându-i nelalocul lor printre ceilalți. Având la bază răspunsurile din cadrul chestionarului privind discriminarea în școli putem constata că printre cele mai importante probleme se află: lipsa de transport pentru copiii care locuiesc departe de școală, taxele aleatorii impuse de către directorii școlilor pentru înmatricularea elevilor, dar și pe parcursul studiilor precum și alte taxe pentru profesori, dotarea necorespunzătoare a școlilor cu echipamente pentru copiii cu dizabilități, tratamentul ostil față de copiii ce aparțin altor etnii (în special romii), tratamentul umilitor aplicat elevilor ce fac parte din minorități sexuale.

E de menționat că actualmente numărul cazurilor de discriminare rezolvate în Republica Moldova este foarte mic comparativ cu posibilele cazuri care ar putea fi abordate reieșind din situația reală care este în școlile din Republica Moldova. Acest lucru se datorează faptului că în afară de Consiliul Pentru Eliminarea Discriminării și Asigurarea Egalității care depune eforturi pentru a oferi cetățenilor ce suferă din cauza discriminării, asigurarea dreptului la un tratament egal și nediscriminatoriu, nici o altă autoritate cu competențe în domeniu protecției drepturilor copilului împotriva discriminării în proces educațional nu se mai implică activ în acest proces de combatere a fenomenului de discriminare și promovare a toleranței în rândurile elevilor [1, p. 12].

Rămâne a fi critică și situația accesibilității infrastructurii sociale la necesitățile persoanelor cu dizabilități, astfel accesibilitatea la clădiri, la drumuri, la transporturi, la informație și la comunicații rămâne a fi una nefavorabilă și generează o gamă largă de impedimente în procesul de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități.

Potrivit Programului național de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități pentru anii 2017-2022 cu referire la Raportul generalizat privind inventarierea instituțiilor publice și de menire socială existente, din cele 5 137 de obiecte supuse inventarierii sub aspect de accesibilitate, 3 440 nu sunt adaptate sau nu corespund normelor. Pe de altă parte, organizațiile societății civile conchid că în realitate numărul clădirilor de menire publică accesibile pentru persoanele utilizatoare de fotolii rulante este mult mai mic, iar în cazul persoanelor cu dizabilități de vedere accesibilitatea este practic inexistentă. Problema accesibilității în instituțiile de învățământ din RM a fost constatată și de noi ca finalitate a organizării a unui ciclu de instruire în domeniul nediscriminării în cadrul a 15 instituții de învățământ. Și nu în ultimul rând, cei 147 de respondenți la chestionarul privind discriminarea în instituțiile de învățământ din Republica Moldova au sesizat aceeași problemă privind lipsa accesibilității infrastructurii la necesitatea elevilor și studenților cu dizabilități. Cu problema accesibilității se confruntă și elevii sau studenții cu dizabilități locomotorii, care din cauza faptului că nu au acces în instituțiile de învățământ, nu-și pot realiza dreptul la educație.

Lipsa acomodării rezonabile în instituțiile de învățământ pentru o elevă cu dizabilități locomotorii a constituit obiectul Cauzei nr. 88/1920 [24]. Deși Consiliul Nediscriminare a luat act de măsurile întreprinse de administrația liceului în vederea facilitării accesului fizic al elevei cu necesități speciale, totuși constată faptul că administrația are o viziune eronată a ceea ce înseamnă accesibilitate și acomodare rezonabilă, or măsurile întreprinse nu corespundeau necesităților specifice persoanelor cu dizabilități locomotorii care utilizează fotoliul rulant [16, p. 21].

Cu această situație se confruntă și elevii cu deficiență de vedere și de auz. În școlile din Republica Moldova nu este prevăzut/prezent serviciul specialistului mimico-gestual care să poată traduce orele elevilor cu deficiențe de auz, precum și faptul că nu există material didactic în alfabetul Braille care ar asigura dreptul la educație copiilor orbi. Dacă pentru cei cu dizabilități locomotorii există posibilitatea de a realiza studii la domiciliu și de a susține examene la toate etapele (etapa primară, gimnazială și examenul de BAC), pentru cei care au deficiențe de vedere examenele transpuse în alfabetul Braille sau într-o formă mărită nici măcar nu este prevăzut în curriculum de organizare și desfășurare a examenelor în Republica Moldova [1, p. 14].

Din aceste considerente, copiii cu dizabilități senzoriale (auz, vâz) și cu dizabilități intelectuale rămân în continuare în medii școlare segregare cum ar fi școli speciale sau în instituții rezidențiale de tip internate. Prin urmare se poate de menționat că pentru copiii ce au anumite dizabilități, dar și cei ce fac parte din atele categorii social-vulnerabile, sunt afectați în proces de incluziune în mediul școlar nu doar de lipsa echipamentului și a materialelor didactice corespunzătoare la necesitățile acestora, dar și atitudinea părinților și a unor profesori care sunt de părere că persoanele cu dizabilități creează incomodități în rândul elevilor sănătoși, prin necesitatea de a li se acorda o atenție deosebită, creează mediul discriminatoriu în care aceștia sunt nevoiți să-și petreacă timpul. De asemenea, unii elevi vin de acasă cu idei eronate sau greșite privind dizabilitățile sau etnia, religia, etc. celorlalți copii, considerând că astfel de copii trebuie să își facă studiile în școli speciale.

Nivelul de integrare a principiului egalității în politicile naționale privind educația copiilor cu dizabilități auditive a constituit obiectul cauzei nr. 147/1921 [25]. Consiliul Nediscriminare, consultând Planul-cadru pentru instituțiile de învățământ special pentru elevii cu dizabilități auditive, a reținut că, potrivit acestuia, copiii sunt instruiți doar pentru ciclul primar și gimnazial, necuprinzând ciclul liceal, deși și acesta face parte din învățământul obligatoriu. Predarea limbii străine, în instituțiile de învățământ special pentru elevii cu dizabilități auditive, este asigurată doar în clasele II-V, deși în schema de învățământ general această disciplină este predată începând cu clasa II-a până la finalizarea învățământului liceal.

Consiliul Nediscriminare a notat că aceste circumstanțe constituie bariere care încetinesc procesul de incluziune a elevilor cu dizabilități auditive, subliniind că, din cauza că aceștia nu sunt asigurați cu instruire continuă la disciplina limba străină, în aceeași cantitate precum cei din instituțiile generale, șansele acestor elevi de a fi competitivi în a-și continua studiile (atât la nivel liceal, cât și superior) se diminuează, deoarece nivelul lor de competență lingvistică va fi inferior față de alți elevi. Totodată, analizând Instrucțiunea privind procedurile specifice de examinare a elevilor cu CES și Regulamentul cu privire la examenul național de bacalaureat aprobat prin ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 47/2018, Consiliul a stabilit că măsurile de acomodare rezonabilă prevăzute (mărirea timpului destinat pentru proba la limba străină) vizează elevii cu deficiențe motorii, neuro-motorii sau vizuale grave, pe când elevii cu dizabilitate auditivă nu sunt listați în aceste reglementări. Consiliul a recomandat Ministerului Educației, Culturii și Cercetării să întreprinde acțiuni prin care [16,p.23]: să instituie măsuri pozitive orientate spre facilitarea accesului persoanelor cu dizabilități auditive la învățământul liceal și învățământul superior; să asigure ca disciplina limba străină, în instituțiile de învățământ special pentru elevii cu deficiențe auditive, să fie predată până la finalizarea ciclului gimnazial; să revizuiască Instrucțiunea privind procedurile specifice de examinare a elevilor cu CES și Regulamentul cu privire la examenul național de bacalaureat aprobat prin ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 47/2018, din perspectiva reflectării măsurilor pozitive pentru elevii cu deficiențe auditive.

O altă problemă identificată de Consiliul Nediscriminare, urmare a examinării cauzei nr. 68/2020 [26], este lipsa măsurilor de acomodare rezonabilă pentru incluziunea copiilor cu diabet. Potrivit actelor normative emise de către minister, absolvenții sunt admiși în sălile de susținere a examenelor doar cu pix, creion simplu, radieră și riglă, iar alte bunuri, dispozitive sau echipamente sunt total interzise. Regula respectivă defavorizează elevii cu necesități specifice stării de sănătate, care au nevoie de anumite dispozitive sau echipamente vitale și absolut necesare, inclusiv în sala de susținere a examenelor.

Consiliul Nediscriminare a stabilit că Regulamentul cu privire la examenul de absolvire a gimnaziului, Regulamentul cu privire la examenul național de bacalaureat, cât și Instrucțiunea privind procedurile specifice de examinare a elevilor cu CES, nu conțin reglementări specifice care ar asigura susținerea examenelor de absolvire în condiții adaptate rezonabil pentru toți elevii cu necesități speciale pentru a asigura respectarea principiului egalității [17, p. 76]. Consiliul a recomandat Ministerului Educației, Culturii și Cercetării să inițieze procedura de modificare a Regulamentelor și Instrucțiunii vizate, pentru a asigura tuturor absolvenților condiții corespunzătoare stării de sănătate și necesităților particulare în cadrul evaluării la examenele naționale de absolvire a învățământului gimnazial și liceal.

În cauza nr. 38/2020 [27], Consiliul a calificat drept discriminare în procesul educațional, pe criteriul stării de sănătate, neimplicarea unei eleve cu dizabilități locomotorii la o activitate de dans în contextul unui eveniment organizat în școală. Consiliul a menționat că existența problemelor de sănătate nu presupune excluderea automată a elevului de la activități distractive organizate în mediul școlar, or acest fapt duce la marginalizarea, stigmatizarea și subminarea capacității elevului. Consiliul a recomandat reclamatei să-și prezinte scuzele de rigoare, iar administrației liceului să întreprindă măsuri de sporire a capacităților cadrelor didactice în domeniul educației incluzive.

În urma celor relatate conchidem că respectarea principiului nondiscriminării copiilor nu este pe deplin realizată în legislația și practica din Republica Moldova. Principiul nediscriminării este consacrat și în art.3 al Legii nr.338 privind drepturile copilului, însă după cum putem observa, dispoziția acestui articol nici pe departe nu consacră toate temeiurile discriminării consacrate în Convenția cu privire la drepturile copilului la care Republica Moldova este parte. În acest context, considerăm necesară racordarea dispoziției art. 3 al Legii nr. 338 privind drepturile copilului la prevederile Convenției cu privire la drepturile copilului. În special, consacrarea tuturor temeiurilor „omise” de discriminare a copiilor ca: opinia părinților sau a reprezentanților legali, culoarea, originea națională, etnică, situația materială, incapacitatea copilului, nașterea copilului sau „altă împrejurare”, precum și acele temeiuri „indirecte” în legătură cu statutul personal sau cu activitatea părinților sau a persoanelor care-i înlocuiesc. De asemenea, includerea formulării generale de „altă împrejurare” pare extrem de importantă, excluzându-se prin aceasta orice temei posibil de discriminare a copilului.

În pofida garanțiilor legislative împotriva discriminării, principiul nediscriminării nu este pe deplin respectat în practică și copiii din familiile social-vulnerabile, copiii cu dizabilități, copiii cu HIV/SIDA sau copiii care aparțin diferitor grupuri etnice sau de orientări religioase diferite pot să se confrunte cu fenomenul discriminării.

Este remarcabilă în acest context activitatea Consiliului pentru Prevenirea și Eliminarea Discriminării și Asigurarea Egalității care a constatat diverse cazuri de discriminare a copiilor în

Republica Moldova întâlnită în diferite forme: discriminare directă (de ex.: cauza nr. 71/21), indirectă (de ex.: cauza nr. 177/19; cauza nr. 68/20), hărțuire (de ex.: cauza nr. 187/14 "L.A. vs. Academia Internațională pentru Copii „FasTracKids”). De asemenea, Consiliul pentru Prevenirea și Eliminarea Discriminării și Asigurarea Egalității a reliefat în calitate de problemă stringentă lipsa acomodării rezonabile în instituțiile de învățământ pentru elevi cu dizabilități locomotorii, de vedere și de auz, precum și lipsa măsurilor de acomodare rezonabilă pentru incluziunea copiilor cu diabet în cadrul evaluării la examenele naționale de absolvire a învățământului gimnazial și liceal, venind cu o serie de recomandări în vederea înlăturării acestor temeuri de discriminare a copiilor.

Totuși e de menționat că actualmente numărul cazurilor de discriminare soluționate în Republica Moldova este foarte mic comparativ cu posibilele cazuri care ar putea fi abordate reieșind din situația reală care se atestă în Republica Moldova. Acest lucru se datorează faptului că în afară de Consiliul Pentru Eliminarea Discriminării și Asigurarea Egalității care depune eforturi pentru a oferi cetățenilor - inclusiv copiilor - garantarea dreptului la un tratament egal și nediscriminatoriu, nici o altă autoritate cu competențe în domeniu protecției drepturilor copilului nu se mai implică activ în procesul de prevenire și combatere a fenomenului discriminării copiilor.

Bibliografie:

1. Banari, R.; Drumea, Gh.; Toma, O. *Fenomenul discriminării în instituțiile de învățământ din Republica Moldova*. - Chișinău, 2017.
2. *Constituția Republicii Moldova adoptată la 29.07.1994*. // [on-line] <http://www.parlament.md/CadrulLegal/Constitution/tabid/151/language/ro-RO/Default.aspx> (accesat pe 09.10.21)
3. *Decizia Curții Constituționale nr. 14 din 8 octombrie 2013 de respingere a sesizării nr. 27a/2013 pentru controlul constituționalității unor prevederi ale Legii nr. 121 din 25 mai 2012 cu privire la asigurarea egalității* // [on-line] http://constcourt.md/public/files/file/Actele%20Curtii/acte_2013/d_14.2013.ro.pdf (accesat pe 19.12.21)
4. *Directiva 2000/43/CE din 29 iunie 2000 de punere în aplicare a principiului egalității de tratament între persoane, fără deosebire de rasă sau origine etnică*. // [on-line] <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ro/TXT/?uri=CELEX:32000L0043> (accesat pe 21.11.21)
5. *Directiva 2000/78/CE din 27 noiembrie 2000 de creare a unui cadru general în favoarea egalității de tratament în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă*. // [on-line] <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=celex%3A32000L0078> (accesat pe 21.11.21)
6. *Ghid de aplicare practică a Convenției cu privire la drepturile copilului*. UNICEF. - Chișinău: Ed. Cartier, 2001.
7. Grecu P.; Hriptievșchi, N., Ionescu, I. [et al.] *Analiza compatibilității legislației din Republica Moldova cu standardele Europene în domeniul egalității și nediscriminării: Studiu*. - Chișinău: Imprint Star, 2015.
8. *Hotărîrea Curții Constituționale nr. 55 privind interpretarea unor prevederi ale art. 4 din Constituția Republicii Moldova din 14 octombrie 1999*. // [on-line] <http://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=273&l=ro> (accesat pe 18.11.21)
9. Ionescu, I.; Iordache, R.; Grecu, P. [et. al.] *Ghid în domeniul nediscriminării: pentru practicieni*. - Chișinău: Imprint Star, 2016.
10. *Legea nr.338-XIII din 15.12.94 privind drepturile copilului*. În: Monitorul Oficial Nr. 13 din 02.03.1995 // [on-line] <https://www.usmf.md/sites/default/files/2020-01/166%2028Lege%20privind%20drepturile%20copilului%29.pdf> (accesat pe 11.10.21)
11. *Legea RM nr. 121 cu privire la asigurarea egalității din 25.05.2012*. // [on-line] <http://old.usmf.md/wp-content/uploads/2013/05/asigurarea%20egalitatii.pdf> (accesat pe 19.11.21)
12. *Legea nr. 298 din 21 decembrie 2012 cu privire la activitatea Consiliului pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității*. În: MO nr. 48 din 05.03.2013 // [on-line] https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=13218&lang=ro (accesat pe 12.12.21)
13. *Manual antidiscriminare pentru judecători*. - Chișinău, 2014.
14. *Observațiile finale ale Comitetului ONU pentru drepturile copilului cu privire la raportul periodic combinat al patrulea și al cincilea al Republicii Moldova*. // [on-line] <https://www.unicef.org/moldova/rapoarte/observa%C5%A3ii-finale-cu-privire-la-raportul-periodic-combinat-al-patrulea-%C5%9Fi-al-cincilea> (accesat pe 17.10.21)
15. *Raport privind respectarea drepturilor copilului în Republica Moldova în anul 2019*. Centrul pentru Drepturile Omului din Moldova - UNICEF. Chișinău, 2020.
16. *Raport General privind situația în domeniul prevenirii și combaterii discriminării în Republica Moldova - Anul 2019*. Consiliul pentru Prevenirea și Eliminarea Discriminării și Asigurarea Egalității. Chișinău, 2020.
17. *Raport General privind situația în domeniul prevenirii și combaterii discriminării în Republica Moldova - Anul 2020*. Consiliul pentru Prevenirea și Eliminarea Discriminării și Asigurarea Egalității. Chișinău, 2021.
18. Țărălungă, V. *Particularitățile protecției drepturilor copilului*. Monografie. - Bălți, 2012.
19. [on-line] <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf> (accesat pe 19.11.21)
20. [on-line] <https://egalitate.md/ru/> - pagina oficială a Consiliului pentru Prevenirea și Eliminarea Discriminării și Asigurarea Egalității

21. [on-line]<http://egalitate.md/ru/decisions-opinions/decizie-din-10-august-2021-cauza-nr-71-21/> (accesat pe 20.12.21)
22. [on-line]<http://egalitate.md/ru/decisions-opinions/decizie-din-06-noiembrie-2019-cauza-nr-177-19/> (accesat pe 21.12.21)
23. [on-line] <http://egalitate.md/ru/decisions-opinions/decizie-din-03-iulie-2020-cauza-nr-68-20/> (accesat pe 21.12.21)
24. [on-line]http://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/Decizie_constatare_88_2019.pdf (accesat pe 23.12.21)
25. [on-line]http://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/Decizie_constatare_147_2019.pdf (accesat pe 23.12.21)
26. [on-line]http://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/Decizie_constatare_68_2020.pdf (accesat pe 26.12.21)
27. [on-line]http://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/Decizie_constatare_38_2020.pdf (accesat pe 23.12.21)